

ОРГАНІЗАЦІЙНІ ОСНОВИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ УЧАСНИКІВ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ОРГАНІЗОВАНИХ ФОРМ ЗЛОЧИННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

ORGANIZATIONAL BASICS FOR ENSURING THE SAFETY OF PARTICIPANTS IN CRIMINAL PROCEEDINGS DURING THE INVESTIGATION OF ORGANIZED FORMS OF CRIMINAL ACTIVITY

Горобець Є.В., аспірант кафедри кримінального процесу та криміналістики
Одеський державний університет внутрішніх справ

У статті проаналізовані особливості організації роботи оперативних підрозділів щодо забезпечення безпеки учасників кримінального провадження під час розслідування організованих форм злочинної діяльності. На підставі аналізу матеріалів практики та теоретичних положень виокремлено основні напрями протидії розслідуванню з боку злочинних угруповань. Визначено особливості такої протидії крізь призму стадійності розслідування. Визначено основні передумови щодо отримання оперативної інформації про виникнення загрози учаснику кримінального провадження. Визначено, що така робота організується за двома основними напрямками: виявлення потенційної загрози учаснику кримінального провадження та нейтралізація потенційної загрози учаснику кримінального провадження. Виокремлено основні напрями роботи оперативних підрозділів щодо прогнозування виникнення можливих загроз учасникам кримінального провадження. Наголошено, що часткове вирішення цієї задачі забезпечується під час здійснення оперативної розробки злочинних угруповань до початку кримінального провадження. Визначено основні напрями оперативної уваги працівників оперативних підрозділів під час реалізації цього напрямку в ході оперативної розробки. Акцентована увага на обов'язковому відпрацюванні учасників злочинного угруповання та інших осіб, які мають значення для ефективного здійснення розслідування котрі знаходяться у місцях позбавлення волі. Охарактеризована система оперативних заходів, які вживаються працівниками оперативних підрозділів у разі виникнення таких ризиків. Наголошено на складності реалізації цього завдання, якщо злочинне угруповання не розроблялось до початку кримінального провадження. Окреслено ознаки, які опосередковано можуть свідчити про виникнення загрози учаснику кримінального провадження та виокремлено напрями діяльності оперативних підрозділів щодо реагування на такі факти.

Ключові слова: кримінальне провадження, учасник кримінального провадження, забезпечення безпеки, оперативний підрозділ, оперативна розробка, досудове розслідування, оперативно-розшукове прогнозування.

The article analyses the peculiarities of the organization of the work of operative units to ensure the safety of participants in criminal proceedings during the investigation of organized forms of criminal activity. On the basis of the analysis of practice materials and theoretical provisions, the main areas of opposition to the investigation by criminal groups have been identified. The peculiarities of such countermeasures are determined through the prism of the staged nature of the investigation. The main prerequisites for obtaining operational information about the occurrence of a threat to a participant in criminal proceedings have been determined. It was determined that such work is organized in two main directions: identifying a potential threat to a participant in criminal proceedings and neutralizing a potential threat to a participant in criminal proceedings. The main directions of work of operative units in forecasting the emergence of possible threats to participants in criminal proceedings are highlighted. It is emphasized that a partial solution to this problem is provided during the operational development of criminal groups before the start of criminal proceedings. The main areas of operational attention of the employees of operational divisions during the implementation of this area during operational development have been determined. Emphasis is placed on the mandatory probation of the members of the criminal group and other persons who are important for the effective implementation of the investigation, who are in places of deprivation of liberty. The system of operational measures taken by the employees of the operational units in the event of such risks is characterized. The difficulty of implementing this task was emphasized if the criminal group was not developed before the start of criminal proceedings. The signs that may indirectly indicate a threat to a participant in criminal proceedings are outlined, and the areas of activity of operative units in response to such facts are highlighted.

Key words: criminal proceedings, a participant in criminal proceedings, ensuring security, operational unit, operational development, pre-trial investigation, operative and investigative forecasting.

Вивчення слідчо-оперативної практики щодо організованих форм злочинної діяльності свідчить, що такі розслідування у переважній більшості протікають в умовах постійних конфліктних ситуацій та активної протидії як з боку підозрюваних та і системи їх зв'язків. Наведене, зумовлюється тим, що до одночасно до кримінальної відповідальності притягуються не усі учасники злочинного угруповання, а значна їх частина залишається поза межею кримінального переслідування. Крім того, наявність значних фінансових можливостей, зокрема у злочинних угруповань економічної спрямованості призводить до фактичного застосування щодо підозрюваних запобіжних заходів, які не пов'язані з ізоляцією від суспільства, а перебування таких осіб на волі створює сприятливі умови для безпосереднього здійснення протидії кримінальному переслідуванню. У межах наук кримінально-правового циклу, на підставі опрацювання значної кількості матеріалів практики, виокремлена та систематизована переважна більшість форм протидії розслідуванню, яка використовується злочинцями. Як відзначає О.О. Подібний організовані злочинні угруповання, здійснюючи заходи протидії, переважно діють у двох напрямках: блокують агентурне

проникнення до їх середовища, а також відшукують джерела витоку інформації про оперативну розробку, плани розслідування та заплановані тактичні операції. В ієрархії злочинних дій виділяються такі заходи протидії: виявлення, підкуп, залякування й інший вплив на потерпілих та свідків з метою їх схвалення до давання «необхідних» угрупованню свідчень; максимальне використання недосконалої чинної системи утримання в пенітенціарних установах з метою встановлення нелегальних зв'язків з арештованими членами злочинних угруповань та погодження заходів протидії; наймання на засоби «обшаку» адвокатів високої кваліфікації, створення адвокатських груп для підслідних; приховування підозрюваних поза межами України та надання їм фальшивих документів; знищення слідів зброї та засобів злочинної діяльності; симуляція захворювань; тиск через засоби масової інформації; цілеспрямована дискредитація працівників оперативних підрозділів, слідчих, прокурорів, слідчих суддів і суддів, у тому числі шляхом наклепів, що містяться в заявах і скаргах; використання корумпованих зв'язків, а також підкуп слідчих, суддів, працівників правоохоронних органів та прокуратури; спроби вербування зазначе-

них учасників кримінального процесу сторони обвинувачення за допомогою компрометуючих матеріалів [2].

Використовуючи як відповідний критерій стадійність злочинної діяльності можна виокремити: *по-перше*, протидію, яка здійснюється на етапі підготовки до вчинення кримінального правопорушення; *по-друге*, протидію, яка здійснюється на стадії безпосереднього вчинення кримінального правопорушення (інсценування тощо); *по-третє*, посткримінальну протидію, яка реалізується особою після вчинення кримінального правопорушення. При цьому, слушно наголосити, що форми посткримінальної протидії, як свідчить вивчення матеріалів практики, визначаються тим чи встановлена та затримана особа, яка вчинила відповідне кримінальне правопорушення.

У контексті розслідування кримінальних проваджень щодо організованих форм злочинної діяльності як самостійною комплексною формою протидії, яка становить найбільшу суспільну небезпеку є здійснення протиправних дій щодо учасників кримінального провадження з метою протиправного впливу на модель їх діяльності та лінію поведінки під час здійснення досудового розслідування. Зважаючи на підвищений рівень суспільної небезпеки вказаної форми протидії розслідуванню відповідна форма діяльності правоохоронних органів врегульована на рівні окремого нормативно-правового акту – Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві», яким визначають засадничі основи діяльності правоохоронних органів за вказаним напрямом роботи.

Слушно акцентувати увагу на особливостях організації роботи оперативних підрозділів щодо забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні. Науковці відзначають, що отримання оперативної та іншої інформації про наявність загрози життю, здоров'ю, житлу і майну осіб, які мають право на забезпечення безпеки, може відбуватися як під час кримінального провадження, так і під час здійснення оперативно-розшукової діяльності. Орган (підрозділ), що здійснює оперативно-розшукову діяльність щодо осіб, які беруть участь або сприяють виявленню, попередженню, припиненню злочинів, повинен з'ясувати наявність таких загроз, вчасно приймати рішення про застосування заходів безпеки. Така інформація може бути отримана під час: а) оперативного обслуговування певної території або об'єктів; б) провадження по заведеній оперативно-розшуковій справі, що забезпечена негласними працівниками; в) оперативного супроводження кримінального провадження. Відомчі накази МВС України визначають, що у разі встановлення фактичних даних, що вказують на ознаки готування до вчинення злочину проти життя, здоров'я, житла, майна працівників суду і правоохоронних органів у зв'язку з їх службовою діяльністю, а також осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, членів їх сімей та близьких родичів, оперативними підрозділами здійснюється комплекс заходів, спрямованих на запобігання та припинення протиправних дій і забезпечення безпеки вказаних осіб. Керівник оперативного підрозділу, який виявив вищезазначені фактичні дані, організує їх перевірку з метою встановлення реального існування загрози вказаним категоріям осіб та причинного зв'язку між готуванням до злочину, участю особи в кримінальному судочинстві чи службовою діяльністю працівника суду і правоохоронних органів. Перевірка даних, що свідчать про загрозу життю, здоров'ю, житлу і майну особам, які мають право на забезпечення безпеки, є обов'язковим елементом, що визначає якість отриманої інформації та можливість її подальшого використання. Якщо взяти до уваги такі наслідки процесу забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства як залучення значних сил та засобів, відволікання правоохоронців від повсякденних завдань, великі фінансові витрати, то якісній перевірці повинна приділятися значна увага [1].

Так, вивчення практики роботи оперативних підрозділів свідчить, що, фактично, вказана робота організується за двома напрямками залежно від особливостей початку кримінального провадження щодо організованих форм злочинної діяльності: *по-перше*, виявлення працівниками оперативного підрозділу фактів протиправних дій щодо учасників кримінального провадження; *по-друге*, безпосереднє вжиття працівниками оперативних підрозділів заходів, які спрямовані на забезпечення безпеки таких осіб. У контексті оперативно-розшукового забезпечення розслідування кримінальних проваджень щодо організованих форм злочинної діяльності, необхідно наголосити, що концептуально важливою є реалізація принципу наступальності та відсутність у працівників оперативних підрозділів пасивної позиції очікування та відповідних звернень щодо необхідності забезпечення безпеки учасника кримінального провадження. Розслідування такої категорії кримінальних проваджень априорі має орієнтувати відповідні оперативні підрозділи щодо можливості виникнення загрози учасникам кримінального провадження, що вимагає від останніх: *по-перше*, аналітичного опрацювання наявної у розпорядженні оперативної та іншої інформації з метою оцінки вірогідності виникнення оперативно-тактичної ситуації, яка характеризується формуванням різного ступеню загрози для відповідного учасника кримінального судочинства; *по-друге*, вжиття відповідних заходів, які спрямовані на недопущення розвитку можливої протиправної поведінки щодо учасників кримінального провадження; *по-третє*, формування типової моделі заходів, які будуть вживатися у разі виникнення реальної загрози учаснику кримінального провадження. Необхідно звернути увагу, що вивчення практики роботи оперативних підрозділів свідчить, що у разі ефективної та планової оперативної розробки злочинного угруповання реалізація вказаного напрямку роботи частково розпочинається ще до внесення відомостей до ЄРДР, оскільки в ході документування злочинної діяльності:

– встановлюються особи, які в подальшому можуть бути свідками у кримінальному провадженні та здійснюється процедура аналітичної оцінки: а) важливості показань таких осіб у загальній структурі доказування; б) взаємозв'язки таких осіб із конкретним злочинним угрупованням або з іншими особами, які систематично включені у діяльність кримінального середовища; в) вивчення зв'язків таких осіб, за допомогою яких на учасника кримінального провадження може вчинятися протиправний вплив. Наголосимо, що під час такого вивчення у межах оперативної розробки, на нашу думку, додатково особливу увагу необхідно звернути на такі фактори: а) чи не є особа підозрюваним в іншому кримінальному провадженні та вірогідність застосування до неї запобіжного заходу у виді тримання під вартою; б) наявність у особи близьких родичів чи членів сім'ї, які відбувають покарання у виді позбавлення волі чи є взяті під-варту у межах інших кримінальних проваджень. Вивчення таких даних є необхідним зважаючи на значний криміногенний вплив лідерів кримінального середовища на установи виконання покарань, що створює умови для протиправного безпосереднього впливу на таких осіб і, як наслідок, опосередкованого впливу на учасника кримінального середовища;

– аналізується рівень та форми участі негласних працівників, які приймали участь у здійсненні оперативної розробки злочинного угруповання на предмет: а) ймовірності виникнення необхідності їх допиту як свідків у кримінальному провадженні; б) оцінка загрози їх розшифрування після початку кримінального провадження;

– аналізується форма поведінки учасників злочинного угруповання під час розслідування інших кримінальних проваджень, що дозволяє екстраполувати вказані моделі та прогнозувати окремі тактичні ризики, які можуть виникнути під час розслідування кримінального провадження.

У разі виникнення таких ризиків оперативними підрозділами може вживатись відповідна система заходів, які включають:

по-перше, агентурно-оперативне перекриття таких осіб, основними завданнями якого є своєчасне виявлення протиправних контактів та фактів протиправного впливу представників злочинного середовища на учасників кримінального провадження;

по-друге, вжиття оперативно-профілактичних заходів з метою недопущення протиправного впливу на таких осіб;

по-третє, орієнтування оперативних підрозділів установ виконання покарань щодо необхідності поглибленого оперативного вивчення, посилення оперативного контролю та вжиття режимних заходів, спрямованих на забезпечення особистої безпеки осіб, які знаходяться в установах виконання покарань і через яких може вчинятись тиск на учасників кримінального провадження;

по-четверте, на стадії реалізації матеріалів оперативної розробки, обов'язкове інформування слідчого про можливість виникнення таких загроз та необхідності активного моніторингу поведінки особи під час досудового розслідування.

При цьому, у разі наявності заведеної оперативно-розшукової справи оперативний моніторинг за такими особами повинен продовжуватись з метою виявлення можливих загроз безпеці учасників кримінального судочинства. Наведене зумовлюється тим, що як свідчить практика статистика безпосередніх звернень учасників кримінального провадження, які не є працівниками правоохоронних органів щодо вжиття відповідних заходів забезпечення безпеки є доволі низькою, що на нашу думку, зумовлено: *по-перше*, недооцінкою такими особами реального рівня загрози; *по-друге*, недовірою та відсутністю переконання щодо дієвості відповідних механізмів, які можуть бути вжиті правоохоронними органами під час забезпечення відповідних заходів безпеки.

Продовжуючи, необхідно звернути увагу, що значно складнішим є виявлення таких загроз та їх своєчасна нейтралізація у випадках початку кримінальних проваджень щодо організованих форм злочинної діяльності не за реалізованими матеріалами оперативних розробок щодо організованих злочинних угруповань. Закономірно, що навіть у такому випадку, у межах виконання своїх безпосередніх повноважень працівники оперативного підрозділу володіють окремими систематизованими даними щодо злочинного угруповання, але зважаючи, що угруповання не знаходилось в активній оперативній розробці вказані дані можуть бути: а) неточними, зокрема інформація від негласних працівників, яка не перевірялась за допомогою інших оперативно-розшукових заходів; б) застарілими, оскільки тимчасове припинення злочинної діяльності такого угруповання могло призвести до втрати посиленої оперативної уваги щодо нього з боку оперативних підрозділів тощо.

Зважаючи на викладене, необхідно відзначити, що у даному випадку виявлення фактів реальної загрози окремим учасникам кримінального провадження потребує відповідного ретельного спостереження за учасниками кримінального провадження, які не є працівниками правоохоронних органів як з боку слідчого, так і працівників оперативних підрозділів. Опрацювання матеріалів практики свідчить, що типовими ознаками, які свідчать про погрози та здійснення інших форм тиску на учасників кримінального провадження є: *по-перше*, різка зміна поведінки учасника кримінального провадження під час досудового розслідування, яка може полягати у: а) зміні раніше наданих показань, які не корелюють із наявними у кримінальному провадженні матеріалами; б) систематична неявка на виклик слідчого; *по-друге*, раптова зміна місця проживання або виїзд за межі України; *по-третє*,

необґрунтована відмова від реалізації окремих процесуальних прав, зокрема права на цивільний позов тощо; *по-четверте*, поведінкові зміни особи під час проведення слідчих (розшукових) дій, зокрема у випадках коли особа не здійснює фактичної протидії розслідуванню, але її поведінка та стан свідчить про перебування у стресовому стані та стані тривожності. Наголосимо, що окремі із цих чинників можуть бути не пов'язаними із відповідним протиправним впливом на учасника кримінального провадження, але під час розслідування організованих форм злочинної діяльності не повинні залишатись поза увагою слідчого і, за результатами їх виявлення, повинні вживатись окремі заходи, зокрема:

по-перше, проведення слідчим розмови із учасником кримінального провадження щодо причин, які зумовили кардинальну зміну його лінії поведінки під час досудового розслідування. Водночас, необхідно звернути увагу, що таке спілкування слідчого буде результативним лише у випадках встановлення високого рівня психологічного контакту та довіри з учасником кримінального провадження під час попереднього спілкування та уміння слідчого аргументовано переконати особу щодо ефективності механізмів, які можуть реалізуватись правоохоронними органами для забезпечення його особистої безпеки;

по-друге, надання доручення оперативним підрозділам щодо проведення оперативного вивчення учасника кримінального провадження. Наразі нормативні документи, які регулюють процедури здійснення оперативно-розшукової діяльності та подальшого кримінального переслідування не передбачають застосування негласного інструментарію з метою вивчення осіб, щодо яких не здійснюється кримінальне переслідування, за виключенням можливостей використання негласного інструментарію для вивчення осіб із якими планується встановлення конфіденційного співробітництва. Зважаючи на викладене на нашу думку, у відомчих нормативних документах, які регулюють оперативно-розшукову на негласну діяльність оперативних підрозділів слушно визначити окремий алгоритм «оперативного вивчення особи щодо якої не здійснюється оперативна розробка чи кримінальне переслідування». На нашу думку, *оперативне вивчення особи щодо якої не здійснюється оперативна розробка чи кримінальне переслідування* – це система гласних та негласних агентурно-оперативних заходів, які входять до системи оперативного (ініціативного) пошуку спрямованих на вивчення способу життя, зв'язків та інших даних про особу з метою встановлення мотивації її поведінки під час досудового розслідування та своєчасного виявлення обставин, які свідчать про здійснення на таку особу протиправного тиску з боку підозрюваного чи його зв'язків, а також наявність реальної загрози життю чи здоров'ю особи та/або членам її сім'ї чи близьким родичам. У межах такого вивчення можуть вживатись: агентурно-оперативні заходи; заходи передбачені оперативним (ініціативним) пошуком; застосовуватись методики кримінального аналізу та інших форм аналітичної роботи. Більше того, звернімо увагу, що реалізація такої організаційної форми роботи оперативних підрозділів не лише може вирішувати завдання щодо своєчасного виявлення загрози учасникам кримінального провадження, а й забезпечувати інформаційну підтримку процесу досудового розслідування у частині мотивації поведінки окремих учасників кримінального провадження.

Продовжуючи відзначимо, що, наразі, у межах оперативно-розшукового законодавства сформульована відповідна організаційна система діяльності оперативних підрозділів щодо забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, зокрема наявність достовірної інформації щодо загрози учаснику кримінального судочинства є підставою для заведення відповідної оперативно-розшукової справи у межах якої вживається

відповідний комплекс заходів, спрямований на: а) запобігання та припинення протиправних діянь щодо учасників кримінального судочинства; б) вжиття заходів щодо забезпечення безпеки таких осіб.

У той же час, необхідно відзначити, що опрацювання практики роботи оперативних підрозділів свідчить, що обов'язковою умовою для заведення такої оперативно-розшукової справи є встановлення реальної загрози вказаним категоріям осіб та причинного зв'язку між готуванням до злочину, участю особи в кримінальному судочинстві, а безпосереднє встановлення таких даних покладається на керівника оперативного підрозділу. Зважаючи на викладене, необхідно також звернути увагу, що сучасна практика реалізації цього напрямку роботи оперативних під-

розділів, на жаль, відбувається доволі диференційовано залежно від статусу відповідного учасника кримінального провадження, зокрема працівники правоохоронних органів, фактично, знаходяться під надійнішим захистом за рахунок функціонування спеціальних суб'єктів, основним функціональним обов'язком яких є захист працівників правоохоронних органів.

Водночас, звернімо увагу, що чинні нормативно-правові акти не визначають організаційну форму та інструментарій, який може використовуватись для встановлення таких даних і тому, на нашу думку, доцільним є запровадження категорії «оперативне вивчення особи щодо якої не здійснюється оперативна розробка чи кримінальне переслідування» у межах якої й можуть проводитись такі перевірки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства та інших осіб в інтересах правосуддя: науково-методичні рекомендації / Цуцкідзе М.С., Тетеряник Г.К., Бурлака В.В., Тарасенко В.Є., Гайду С.В. та ін. Одеса: Одеський держ. ун-т внутр. справ, 2022. 65 с.
2. Подобний О.О. Нейтралізація протидії учасників організованих злочинних угруповань – складова оперативно-розшукового забезпечення кримінального провадження. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2015. № 16. Том 2. С. 90–92.